

Översatt till svenska.

Den antika litteraturen och dess svenska översättare (1500- till 2000-talet)

Översättningar har från äldsta tider varit en viktig del av den svenska litteraturen. Eufemiavisorna är ett tidigt exempel; Gustav Vasas bibels betydelse för svenskans utveckling kan inte överskattas. I nyare tid utgör de översatta titlarna en betydande del av den årliga bokutgivningen, om ock med dalande försäljningssiffror, enligt svenska förläggareföreningens statistik.

I sammanhanget är översättningar av antik litteratur, dvs. grekisk och latinsk litteratur från Homeros till c 500 eKr., en försvinnande liten och proportionellt allt mindre del. Allt sedan den första bevarade tryckta översättningen i ett Rostocktryck från 1590-talet har antiköversättningar inte desto mindre varit en konstant i den svenska bokfloran till dags dato. Från dessa c 400 år finns drygt 2100 översättningar av grekiska och latinska texter (från olika perioder, av olika genrer etc., skrivna av författare, både pagana och kristna, som den svenska läsekretsen är bekanta med i varierande grad), fördelade på knappt 1300 publikationer. Genom åren har vissa författare och verk översatts upprepade gånger, medan andra texter översatts bara någon gång, en enda gång, eller i utdrag. Mycket förblir fortfarande oöversatt. Översättningarna utgör materialet för min studie.

Översättning representerar ett möte mellan kulturer. Mötet mellan de antika kulturerna och den svenska är en envägs kommunikation: impulser och inverkan kan, av naturliga skäl, gå endast från det antika till det svenska. Men mötet är inte desto mindre allt annat än statiskt. Den svenska perceptionen av och förhållandet till antiken och dess kulturprodukter förändras i takt med att andra samhällsliga, kulturella och bildnings- och utbildningsmässiga omständigheter ändras och utvecklas i landet.

Litteratur är, som bekant kommunikation: en författare förmedlar en text till en läsare. Översättningsstudier tar fasta på hur komplex kommunikationssituationen egentligen är, och i synnerhet när den litterära produkten överflyttas till ett annat språk: *författare GRE* → *text GRE* → *översättare GRE/SV* ⇒ *text SV* ⇒ *läsare SV* (GRE och SV står för hela det grekiska respektive svenska temporal, spatia, kulturella etc. sammanhanget). Översättaren står som en förmedlare mellan två skilda kulturella system. Det som skiljer systemen åt är inte endast språken utan hela det sammanhang till vilket de hör; själva språket är den uppenbaraste manifestationen av skillnaderna. Översättarens roll på gränsen mellan de två systemen är komplex: han/hon är både textens läsare, tolkare och avsändare. Texten, som skrivits av en grekisk författare på grekiska för grekiska läsare, uppsnappas av översättaren, överflyttas till en ny språkdräkt i och med att översättaren ikläder sig avsändarrollen för att producera en ny text grundad på sin läsning och tolkning av den grekiska texten.

Översättning orsakar också förskjutningar, som påverkar hur läsaren av en översättning tar till sig texten. Förskjutningar i tid, rum och textens litterära kontext medför att läsaren av en

översättning ofta är främmande för många av de konventioner och normer som präglar den. Exakt hur främmande läsare är beror naturligtvis på deras kompetens. När det gäller översättningar av antik litteratur pendlar läsarkompetensen rimligen mellan ingen och mycket stor. Men den stora frågan – en av de stora frågorna – är vad översättaren väntar sig, och vilken kompetens han/hon anpassar sig efter.

Översättare har hanterat dessa förskjutningar på olika sätt genom tiderna. En av de faktorer som fluktuerat mest genom århundradena, både i översättningar till svenska och till andra språk, är den utsträckning i vilken källtexten anpassas till målspråkets litterära normer. En översatt texten kan stå som en främmande fågel i den inhemska faunan om än rent språkligt begriplig, eller kan iklädas den nya nationens dräkt och läras nya maner samtidigt som den överförs till det nya språkområdet; i en hyllningsdikt över översättarens bedrift i den första tryckta översättning av Cornelius Nepos från 1730 heter det: ”Jag går här från til Ehr, min Wän, | som skänckt det ingen Swensker än, | här tils har nåns bortskänka; || som i Swänksa Kläder Nepos giedt, | hwar i man honom aldrig sedt, | på Stockholms Gator blänka. || Nu är han hurtig, gran och nätt; | nu kan han tala Swenska rätt; | nu kan sig opföra || hos höga Män på Swenskt Maner; | nu wördas han af ringa mer, | som Swenskan Heder giöra. || Nu älskas han utaf de små, | som i hans språk plä fresta på... || Nu wil han sielf, om de begå | et Fel, som Tolken jämte stå, | och det på Swenska bota.”

Att översätta en text är inte bara en fråga om att överföra den från ett språk, källspråket, till ett annat språk, målspråket, utan det innebär också att göra en främmande kulturs produkt tillgänglig för målspråkspubliken. Att i en ny tid, på en ny plats, i ett nytt sammanhang och för en ny publik tillgängliggöra en text som skrivits för en annan publik, i ett annat sammanhang, i en annan tid.

Det är allmänt erkänt att originaltexter är präglade av den tid, plats och miljö i vilken de blir till. Detsamma gäller översättningar. Översättarens text är en reflektion av originalförfattarens text samtidigt som den är en originalprodukt präglad av sin tid, vilket förklarar varför översättningar åldras precis som originaltexter och lätt blir oläsliga om de gjorts under en period vars kulturprodukter i övrigt inte är tilltalande för en senare läsare. Den översättarens text som når en svensk läsare är lika mycket präglad av den ursprungliga grekiska författaren som av översättaren själv; den röst som läsaren ”hör” i den svenska texten är inte bara den grekiska författarens utan också översättarens.

Översättningarna och deras paratexter – d.v.s. texterna kring själva huvudtexten i form av titelblad, baksidestexter, dedikationer, förord, inledningar, översättarnas egna rubriker insatta i texten, fotnoter, kommentarer, efterord och annat – låter oss följa förändringar i den svenska uppfattningen och tolkningen av de antika kulturernas litteratur på ett mycket handgripligt sätt. Vad förändras och vad förblir oförändrat i paratexterna genom århundradena? Vilka olikheter finns i paratexterna till översatta texter av olika genrer, eller från olika perioder? Hur förändras försvaret av översättningar genom tiderna och hur reflekteras övrig samhällslig och

kulturell utveckling i detta? Vilken utveckling kan skönjas i översättarens syfte, läsekretsen han/hon vänder sig till och dess förväntade förkunskaper? Är det någon skillnad mellan paratexterna till översättningar av grekisk och latinsk litteratur? Projektet ”Översatt till svenska” avser att belysa dessa och andra frågor. Men paratexterna är blott en utgångspunkt, en första hjälp att få en överblick över materialet och sortera fram de intressantaste texterna. Från översättarens egna ord i paratexterna, går studien vidare till själva översättningen, till författarens och översättarens ”duett”. För denna studie är särskilt de texter intressanta som finns i flera översättningar av olika översättare från olika tider, eftersom vi då bättre kan lyssna efter skillnader i översättarnas stämma.

Projektet ”Översatt till svenska” bygger vidare på två tidigare arbeten med svenska antiköversättningar: ”Skandinaviska översättningar av antikens och medeltidens litteratur – en bibliografisk nätresurs” (2007) och ”Översatt till svenska. Dedikationer, förord, inledningar och efterord till svenska översättningar av antik litteratur” (2008–). Det förra projektet, ett skandinaviskt samarbete, har resulterat i sökbara kataloger över svenska, danska och norska antiköversättningar, som skall göras tillgänglig för allmänheten; Lars Boje Mortensen är medredaktör och projektledare, arbetet bedrivs i samarbete med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Det senare, fortfarande pågående, projektet syftar till att gå genom översättningarnas ofta rikliga paratexter och med dessa som utgångspunkt typologisera översättningarna. Inte minst de inledande texterna är intressanta; i all sin stereotypiskhet låter de forskaren studera förändring och kontinuitet i inledningarnas topoi.

Det aktuella projektet är således en fortsättning på en bibliografisk inventering av materialet och ett inledande försök att skaffa en överblick över det mycket omfattande källmaterialet. När det är gjort kommer det att vara möjligt att göra välgrundade avgränsningar av materialet för fördjupat studium av valda texttyper (drama, epik, lyrik, prosatexter); texter från valda epoker; översättningar från valda perioder, av valda översättare, av valda originalförfattare. Särskilt lovande förefaller de texter vara som översatts upprepade gånger (även om den textsamling som översatts oftast lämnas utanför studien av praktiska skäl, nämligen Bibeln), i all synnerhet om det är en text som läs(t)es i skolan, som Nepos biografier, Ciceros tal, Horatius oden. Till dessa texter finns översättningar av de mest skilda slag, från översättningar ämnade för skolgossar som hjälp för språkinläringen (jfr. hyllningsdikten till Nepos-översättaren, ovan) till litterära översättningar av poeter. En andra intressant texttyp är de episka dikterna, främst Homeros, Vergilius, Ovidius. Dessa är vitt lästa texter, som lockat översättare till att prestera plågsamt litterala, förmodat didaktiska översättningar som skulle hjälpa studenter att bättre ta sig genom eposens svåra poetiska diktning, men också mycket njutningsfulla poetiska översättningar som gör originalen full rättvisa. Epiköversättningar och poesiöversättning i allmänhet var dessutom skådeplatsen för häftiga strider– strider som hade sina motsvarigheter ute i Europa – om översättningsprinciper

och svensk metrik under 1700-talets senare hälft och 1800-talets början (central fråga: hur normerande skulle originalet få vara?).